

Рогожа Марія / Rohozha Mariya

Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Ukraine)

e-mail: rogozha@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1469-861X>

<https://doi.org/10.61827/crv6-rpjb>

Проблема сенсу життя в сучасній моральній культурі
The problem of the meaning of life in modern moral culture

Abstract

The paper deals with the sense of life theme. The forming of such a set of questions is connected with processes of secularization in the Western culture at recent stages of its development. Such approaches to the sense of life questions are defined in the contemporary moral culture. They are: bio-social (I. Metchnikoff), daily-naturalistic (Th. Nagel), religious (supranaturalistic) (J. Ratzinger) and anthropological (V. Frankl). The sense of life questions are closely connected with the problem of death. Comprehension of death by a Western person is demonstrated in the article, basing on Philippe Ariès theoretical approach. The fear of death as the characteristic feature of current state of affairs in moral culture, on the one hand, provokes a person to displace death on the margins of social and cultural life. On the other hand, the death gives the scale to a person's life. Immortality (or prolonged on hundreds of years life) deprives human life colors, makes a human being indifferent. Such a turning point in the sense of life theme is developed in fiction (B. Shaw, K. Čapek) and popular volumes of philosophical essays (B. Williams, J. Baggini).

Keywords: *sense of life, death, life, moral culture, secularization.*

Ключові слова: *сенс життя, смерть, життя, моральна культура, секуляризація.*

Сенсожиттєва проблематика є однією з найбільш затребуваних в сучасній моральній культурі. Вона виводить на засадничі питання сутності людини, призначення у світі і зрештою – сповнення змістами життя, його моральної виправданості. Філософський пафос сенсожиттєвої проблематики дає підстави відшукувати її у Сократовому «мистецтві жити», Аристотелевому властивому і найвищому благові (NE1094a11-12)¹, атаксії Епікура, середньовічних агіографіях тощо. Але це так лише у першому наближенні. Детальніший аналіз вказаних прикладів унаочнює суттєві відмінності за формою і змістом.

¹ Арістотель. Нікомахова етика. Київ: Аквілон-Плюс, 2002.

В Античності, і це вдало показав П'єр Адо², можна вести мову про «духовні вправи», які практикували, зокрема, і вказані філософи, поєднуючи медитацію (споглядання) з дискурсивною (бесіди, діалоги) і фізіологічною (режим харчування) складовими. Філософське життя у публічному просторі (Сократ) чи в містико-екстатичному спогляданні Бога (Плотін)³ сповнювалося цілісності, незворушності. Там немає пошуків сенсу життя, а є розвідки щодо його гідних способів.

Так само і в середньовічному християнстві життєписи святих свідчать про непорушність вибору життя з Богом. Різняться лише шляхи, якими цей вибір здійснюється. Сенс не проблематизується, він укорінений в людському бутті. Завдання людини – співвіднести цю єдність сенсу і через різного роду духовні вправи стати на шлях його виповнення.

У Мартина Гайдеггера в промові «Доба картини світу» є розмисел про становлення новочасової картини світу. В добу Модерну відбувається розрив домодерної єдності світу, буття і суцього. Цілісність людського буття домодерного світу в Модерні замінюється про-світницькими ідеалами (свобода людини користуватися власним розумом як незалежність від зовнішніх авторитетів – релігії/ церкви, суспільної думки⁴). Світ стає картиною, що характеризується ростом атеїзму. Але атеїзм – поняття дуже широке. Гайдеггер веде мову про «обезбоження» як ситуацію невирішеності щодо Бога і богів⁵, що зрештою вивирає людину з гармонії буття і суцього, об'єктивуючи суб'єкта. В результаті об'єктивації, з одного боку, вперше з'являються релігійні переживання, оскільки, занурена в буття, людина до цього не мала потреби їх виокремлювати. А з іншого боку, у світі, який покинули боги, розвивається «історіографічне і психологічне дослідження міфу»⁶, тобто формується раціональний (науковий) підхід до осягнення релігійного досвіду.

Такий ціннісний фон і уможливорює власне сенсожиттєву проблематику в сучасному її наповненні. І Гайдеггер підводить до цього: позбавлене буття суцього провокує у людині невиразне і нечітке відчуття, що надалі компенсується приписуванням цінності суцього, а цінності самі по собі стають метою будь-якої активності⁷. Активується аксіологічна проблематика в екзистенційному ключі і артикулюється у темі сенсу життя. Тобто це відбувається у процесі перетворення світу на картину, коли втрачається єдність буття і суцього. У розчаклованому світі, за задумом Канта, категоричний імператив має надати людині насагу слідувати моральному закону, який вона дає сама собі в силу того, що є розумною істотою⁸.

² Адо, П'єр. *Філософія як спосіб життя*. Київ: Новий Акрополь, 2020.

³ Рогожа, Марія. *Філософ у просторі і часі культури (хронотоп життєвчення)*. Частина I. *Українські культурологічні студії*. 2017. №1(1).

⁴ Кант, Іммануїл. Відповідь на запитання: що таке Просвітництво? *Мислителі німецького романтизму*. Івано-Франківськ: Видавництво Лілея – НВ, 2003.

⁵ Heidegger, Martin. *The Age of the World Picture. The Question Concerning Technology and Other Essays*. New York and London: Garland Publishing, inc., 1977. P. 116–117.

⁶ Ibid. P. 117.

⁷ Ibid. P. 142.

⁸ Kant, Immanuel. *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. New Haven and London Yale University Press, 2002.

Проте Еріх Фромм слушно показує, що людина часто неспроможна користуватися свободою через несилу виносити ціннісний тягар, який свобода зумовлює⁹. Втікаючи від свободи, втрачаючи ґрунт буття під ногами, людина актуалізує запит на сенс, запит, який тяжіє над нею в силу порожнечі, що з'являється в результаті ерозії цілісності буття. Кант обмежував силу знання (силу розуму), щоб залишити місце вірі. Але розчаклування світу, в якому людина вивільнена від тягаря релігії і церкви, обернулося смертю Бога¹⁰. Смерть Бога робить порожнім місце, до того зайняте цілісністю буття і сущого. Саме його й заповнює сучасна сенсожиттєва проблематика.

У такому духовному просторі пошуки сенсу ведуться за декількома напрямками.

Першим із них варто згадати позитивістський за духом і буквою підхід, який умовно можна назвати біосоціальним. Він був заданий свого часу Іллею Мечниковим. Уроженець Слобожанщини, який довгий час працював в Одесі, Мечников є відомим біологом, одним із засновників науки геронтології. Наприкінці свого життя він присвятив ряд праць проблемі довголіття. Як часто трапляється з талановитими людьми, розгляд спеціально-наукових питань він поєднував з філософськими, ціннісно місткими роздумами. Зокрема, в «Етюдах про природу людини» (1903) і «Етюдах оптимізму» (1907) на раціоналістичних, позитивістських (у широкому, не спеціальному значенні терміну) засадах він піднімає в широкому історичному діапазоні теми тривалості і сенсу людського життя, старіння і смерті.

Для такого роду питань час був підходящим. Початок ХХ століття – це доба повсюдного оптимізму щодо загального прогресу людства. Просвітницька ідея вивільнення людини з-під різного роду пут задля розвитку з оперттям на власні спроможності надихала наочними прикладами ефективних реформ у різних галузях суспільної життєдіяльності. Досягнення в науці давали підстави сподіватися і на прогрес щодо людської природи. Саме в цьому контексті й слід сприймати появу етюдів Мечникова¹¹.

Мечников по-позитивістські зазначає, що наука, позбавляючи людину страждань, дає їй можливість бути щасливою. Нормальний цикл життя – це сто – сто двадцять і більше років, а передчасна смерть є хворобою, що потребує лікування. Тому, з одного боку, Мечников активно виступає за подовження нормального життя людини за допомогою наукових методів, «гігієни і медицини»¹². З іншого боку, він активно переймається питаннями соціального улаштування світу, де життя людини триватиме довше, ніж зазвичай. Оскільки життя подовжиться, люди мають побороти егоїзм і пристати на практику обмеження народжуваності, відмовитися від особистої свободи в ім'я солідарності зі старшими поколіннями. Літні люди в такому

⁹ Фромм, Еріх. *Втеча від свободи*. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019.

¹⁰ Ніцше, Фрідріх. Афоризми. Харків: Аргумент Принт, 2012. С. 95.

¹¹ Рогожа, Марія. «Засіб Макропулоса» і роздуми про довголіття і сенс людського життя. Дбџа/ Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Вип. 1 (35). Філософія та література – 1. Одеса: Акваторія, 2021. С. 55.

¹² Metchnikoff, Ilie. *The Prolongation of Life: Optimistic Studie*. Springer Publishing Company, 2004. P. 62–65.

майбутньому зможуть виконувати ролі радників і суддів, тому що мають велике знання життя.

Мечников звертається до вивчення людської природи як основи моральності і пропонує змінювати її відповідно до розвитку людини з метою досягнення довгої, діяльної і бадьорої старості, що призводить у підсумку до розвитку відчуття насиченості життям і до бажання смерті. У дусі просвітницького оптимізму Мечников пропонує управляти прикладною моральністю компетентним особам¹³. Ідеї Мечникова справили на його сучасників неабиякий вплив, про що докладніше буде сказано далі.

Другий напрям задається послідовним розгортанням *буденно-натуралістичних* тенденцій в сучасному розчаклованому світі. Можливо занадто відверто цю стратегію розмислів представив Томас Нагель у розділі «Сенс життя» свого відомого короткого вступу у філософію. Він пропонує досить натуралістичний погляд на життя як сповнене беззмістовних рутинних дій, які не слід сприймати серйозно. *«Багато людських зусиль, особливо тих, які спрямовані на досягнення амбітних цілей, а не просте виживання і забезпечення комфорту, черпають енергію саме у відчутті власної значущості»*¹⁴. Цю значущість (сенс) ми воліємо приписувати собі самі для того, щоб приховати кричущу беззмістовність того, що нас оточує. *«Якщо життя є щось несправжнє, несерйозне і попереду - лише могила, то, напевно, безглуздо так вже серйозно ставитися до самих себе. З іншого боку, якщо вже ми не можемо не сприймати себе всерйоз, то потрібно, напевно, просто змиритися з тим, що це виглядає смішно. Життя, ймовірно, не тільки безглузде, але і абсурдне»*¹⁵.

*Тобто, ми самі сповнюємо сенсом свою повсякденність, обираючи чи то участь у політичному житті, чи то у соціальних рухах, спроможних змінити змінює цей світ на краще на благо прийдешніх поколінь. Так само можемо обрати турботу про свою родину, дітей забезпечуючи їх і їх нащадків. Однак не потрібно занадто сподіватися на сповненість сенсом будь-якого з цих варіантів: «Зрозуміло, ваше існування має значення для інших людей – ваших батьків і всіх тих, кому ви не байдужі, - але, взагалі кажучи, їх життя в цілому теж позбавлене сенсу, так що, в кінцевому рахунку, не має значення, що ви для них щось значите. Ви значимі для них, а вони - для вас, і це, напевно, надає вашому життю відчуття осмисленості, але, по суті, ви просто, так би мовити, втягнуті в гру взаємного визнання»*¹⁶.

Нагель не відкидає опцію знаходження сенсу в межах релігії. Однак для нього самого цей варіант не підходить. «Якщо роль Бога полягає в тому, щоб надавати нашому життю сенс, який недоступний нашому розумінню, то це слабка втіха. Бог як останнє

¹³ Рогожа, Марія. «Засіб Макропулоса» і розмисли про довголіття і сенс людського життя. С. 56.

¹⁴ Nagel, Thomas. *What Does It All Mean? A Very Short Introduction to Philosophy*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1987. P. 101.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibid. P. 97.

виправдання і останнє пояснення – це, схоже, незбагненна відповідь на питання, від якого ми не можемо позбутися. З іншого боку, може, в такій відповіді якраз і полягає вся суть справи, а я просто не здатний зрозуміти релігійні ідеї. Можливо, віра в Бога – це віра в розумність і досяжність Всесвіту, однак не для нас»¹⁷.

Нагель вимальовує досить пласку і сіру картину людського існування. Людина страждає від безглуздості життя. Вона гостро відчуває, що, якщо вона просто «живе як всі» – їсть, п'є, одружується, працює, щоб прогодувати родину, навіть веселиться у повсякденноств, вона живе в туманному безглуздому вирі, як тріска відноситься течією часу, і у світлі невідворотного кінця не знає мету свого існування. Визнання беззмістовності і від цього абсурдності не надає конструктиву у життєвий світ людини, а навпаки – дає підстави для зневіри у своїх спроможностях і перспективах.

Подібний стан і можливий шлях виходу з нього свого часу було представлено у фантастичному романі Курта Воннегута «Сирени Титану» (1953). За легендою, на населеній роботами планеті Трафальмадор жили істоти, зовсім не схожі на машини – ненадійні, погано сконструйовані, непередбачувані і недовговічні. Вони були переконані, що все має свою мету і сенс, тому паргнули відшукати сенс свого життя. Але всі пошуки були марні – повсякчас, віднаходячи мету, вони страждали від сорому і огиди через ницість того, що виступало сенсом. Вони стали робити машини для виконання огидних цілей, і машини робили все так бездоганно, що врешті їм довірили шукати і сенс життя цих істот. Кінець кінцем, машини чесно відповіли, що по суті у цих істот ніякої цілі немає. Від відчаю істоти стали знищувати одне одного, але і в цьому не мали успіху, тому довірили справу так само машинам. І машини виконали її швидше, ніж можна було вимовити назву їхньої планети¹⁸.

Наступний напрям розмислів про сенс життя – *релігійний (супранатуралістичний)*. У християнській традиції, панівній для західної культури, – це возз'єднання з Богом. У світі постмодерну, де була засвідчена смерть Бога, сучасні християнські автори враховують обставини часу. Однак їхнє обґрунтування сенсу непорушне. Так, Йозеф Ратцингер (папа Бенедикт XVI) зазначає, що сенс людського життя наданий людини Богом і не обмежується її життєвим горизонтом, установленнями суспільства тощо. Людина спирається на Бога, якому і так належить висхідно, – це виявляє віра. Визнання даного онтологічного положення сповнює людину сенсом і зумовлює виповнення її призначення у любові, оскільки любов – це віра (віра, яка не є любов'ю, не може бути справжньою християнською вірою¹⁹). «Віра в певному сенсі означає вибір на користь істини, оскільки для віри буття саме по собі є істиною, зрозумілістю, сенсом, і все це не є просто вторинним продуктом буття, який виник у певний момент, але не міг мати

¹⁷ Ibid. P. 99–100.

¹⁸ Воннегут, Курт. *Сирени Титана*. Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека, 2023.

¹⁹ Ratzinger, Joseph, Cardinal. *Introduction to Christianity*. San Francisco: Ignatius Press, 2004. P. 194.

жодної структури, авторитетне значення для дійсності в цілому»²⁰. Це опора людини, основа всього в світі. Можливо, супранатуралістичний підхід в своїх засадах є по-домодерному ґрунтовним, непорушним. По суті, в ньому сенс і зараз не проблематизується для віруючої людини, будучи укоріненим в її бутті.

Варто розглянути ще один напрям розмислів про сенс життя, умовно назвавши його *антропологічним*. Уявлення про нього дає книга «Людина у пошуках сенсу» (1959) відомого психіатра, філософа, засновника логотерапії Віктора Франкла. Підчас Другої світової війни він, вже відомий психіатр, був депортований у концентраційний табір Терезінштадт. Побачивши там хворих, зневірених людей, він став докладати всі свої зусилля на організацію психологічної допомоги в'язням. Підтримка слабких, хворих, літніх, попередження самогубств привели Франкла до переконаності у тому, що той, хто знає, навіщо жити, подолає майже всяке як²¹. Примітно, що цю ідею Франкл черпає у Фрідріха Ніцше, який у творі «Та казав Заратустра» (1883–1885) у поетичній манері вказував: «Тільки той, хто знає куди йому треба, знає також і те, який вітер для нього сприятливий і попутний»²². Проникливі історії з життя концтабору унаочнюють волю до життя через віру, надію, любов. Ті, хто знав, навіщо живе, й хапався за це знання (коли явне, коли ледь розпізнаване), саме ті змогли вижити там, всупереч усім складнощам, зберегти здоровий глузд наперекір повсякчасному безнадійному відчаю інших.

Цей безцінний досвід практичної роботи у Терезінштадті, разом з удачею пережити Освенцим і дожити до кінця війни в Дахау дали можливість Франклу надалі здійснити теоретичні узагальнення щодо сенсожиттєвих питань. Логотерапія – буквально «зцілення сенсом» – це методика психотерапевтичної допомоги, яку Франкл показує на конкретних прикладах. Мужність, гідність у життєвих випробуваннях, героїзм і самопожертва з'являються там, де людина знає, для чого їй дане її життя. Тільки той, хто має сенс життя, спроможний вижити в найекстремальніших ситуаціях.

Очевидно, що сенсожиттєва проблематика в сучасній моральнісній культурі обертається навколо співвідношення життя і смерті. Як слушно зазначає Євген Мулярчук: «Сенс життя у житті. Однак знання про смерть спонукає цей сенс знаходити»²³. Усвідомлення смерті притаманне лише людині. У природному світі смерть – буденне явище: гинуть рослини, вмирають тварини у коловороті природного буття.

У згаданих підходах до сенсу життя обов'язково представлено ставлення до смерті.

У супранатуралістичному підході земне життя є тимчасовим місцем, в якому людина готується до вічного життя після смерті. Тремтливо-жахливий мотив смерті у християнській традиції представлено у творі протестантського мислителя Серена

²⁰ Ibid. Р. 151.

²¹ Франкл, Віктор. *Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі*. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016.

²² Ніцше, Фрідріх. *Так казав Заратустра. Жадання влади*. Київ: Основи, Дніпро, 1993. С. 272.

²³ Мулярчук, Євген. *На межі буття: Філософія конечності людського буття та етика*. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ, 2012. С. 27.

К'єркегора «Хвороба на смерть» (1849). Для християнина смерть – зовсім не кінець всього і не простий епізод в єдиній реальності, якою є вічне життя. Висхідно смерть вміщує безкінечно більше надії, ніж несе нам життя, навіть сповнене здоров'ям і силою. Смертельна хвороба чи хвороба на смерть – це не власне смерть і не те, що витікає із тимчасових страждань (біль, хвороба, жебрацтво, горе). Смертельна хвороба – це відчай, і це є гріхом.

За К'єркегором, зневіреним є хворим на смерть. Ніхто не вільний від відчаю. Хтось це усвідомлює, хтось ні. Останнє, говорить К'єркегор, гірше. Сама наявність відчаю є свідченням духовності людини. Якщо тварини включені в природний коловорот життя, то люди усвідомлюють свою конечність і відтак – знають відчай. За критерієм відчаю К'єркегор розрізняє а) тварин, які не знають відчаю; б) природну людина порівняно з християнином, яка не усвідомлює відчаю; в) блаженного християнина як такого, хто має можливість зцілитися відчаю. Віра в Божу допомогу попри пристрасне усвідомлення неможливості допомоги – у цьому і полягає здоровий глузд віри, яка вирішує протиріччя. «Більша частина людей живе, не особливо замислюючись над своїм духовним призначенням... Звідси і вся ця хибна безтурботність, ця задоволеність життям і так далі – те, що як раз і є сам відчай!. А ті, хто називає себе зневіреними, здебільшого мають у собі достатньо глибини, щоб усвідомлювати своє духовне призначення»²⁴.

У біосоціальному підході смерть приходить, коли людина перенасичена життям. Але у ньому, як і у буденно-натуралістичному та антропологічному підходах смерть масштабує життя. Особистий досвід смерті - це досвід «останньої межі», досвід заглядання за край життя. Але і озирання назад: перед обличчям смерті радикально переосмислюється - миттєво і сфокусовано – здійснене життя, воно заново переживається і перерішується. Давня римська сентенція «Memento mori» (Пам'ятай про смерть) в цьому контексті набуває наступний зміст: кожен момент життя важливий, адже година смерті невідома, тому і готовим до неї потрібно бути завжди.

Слід зазначити, що досвід смерті є історично зумовленим. І це добре представив Філіп Арієс у праці «Західні настанови щодо смерті: від Середньовіччя до сучасності» (1977). Там окреслено ціннісні настанови західноєвропейської людини щодо смерті, зумовлені самосвідомістю особистості²⁵. Від Середньовіччя – а Арієс розглядає лише західноєвропейську стратегію мислення, оминаючи Античність – до часу написання праці він нараховує чотири етапи у ставленні людини до смерті.

Перший етап, притаманний взагалі домодерній цивілізації від архаїки до чи не XIX століття, названий Арієсом «смертю прирученою», характеризується ставленням до смерті як до буденного невідворотного явища без зайвих страхів і переживань. Смерть

²⁴ Kierkegaard, Søren. *Fear and Trembling and The Sickness unto Death*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013. P. 292.

²⁵ Ariès, Philippe. *Western Attitudes toward Death: From the Middle Ages to the Present*. London: Marion Boyars, 1974.

є природним завершенням життя, тому людина має змогу до неї підготуватися, сприйняти і смерть близьких, і свою власну смерть як даність.

Другий етап – «власна смерть» – є суто середньовічним за характеристиками явищем. Він засновується на візії Страшного суду й полягає в акцентуації суду індивідуального, де людина отримує належне за власноруч скоєне.

Третій етап – «твоя смерть» – властивий добі Романтизму. Він характеризується трагічністю переживань, перш за все за смерть близьких людей. У світі, що секуляризується, віра в загробне життя послаблюється, і смерть близької людини переживається як втрата тяжча, ніж власна. Водночас на цьому етапі відбувається сублімація страху смерті у почуття прекрасного з вірою у довгоочікувану зустріч з тими, хто раніше покинув цей світ.

Четвертий етап – «заборонена смерть» – це ставлення ХХ століття, коли страх смерті з ледь відчутного перетворюється на вкрай оголений, неприкритий. У розчаклованому світі немає надії на Бога і потойбічне життя. Життя – єдина можливість людини виповнити себе. Тому смерть сприймається як кінець усього. Це і породжує страх: після смерті нічого не буде, вона є кінцем всього. Через цей страх смерть витісняють з публічного простору у приватний, утаємничуючи її в лікарні чи будинку пристарілих. Західна людина звекає робити вигляд, що смерті ніби не існує. Культ життя і пов'язаний з ним культ молодості²⁶ призводять до приховування смерті від всіх, і від самого вмираючого також.

Водночас приходять і усвідомлення того, що у безсмерті немає сенсу. Ця думка обігрується художніми засобами у творах Бернарда Шоу «Назад до Мафусаїла» (1918–1920) та Карела Чапека «Засіб Макропулоса» (1922), що очевидно писалися під впливом ідей Мечникова. Обидва автори показують беззмістовність, виснажливість і нудьгу життя, подовженого на двісті, триста, п'ятсот, тисячу років.

Так, героїня п'єси Чапека за свої три сотні років життя встигла прожити безліч доль і смертельно втомилася: від вічності, від слави, від уваги чоловіків, від страшного відображення в дзеркалі, яке в рідкісні секунди показує її справжнє обличчя і справжній вік. Живучи на світі так виснажливо довго, вона розучилася любити навколишній світ, і закохалася в нього заново тільки тоді, коли відчула наближення смерті²⁷.

Проблема насиченості життя актуалізується у популярній філософській літературі. Так, ідеї Мечникова опосередковано представлені у сьогоденні. Американський автор популяризованого викладу філософії Джуліан Баджині через філософські етюди Бернарда Вільямса²⁸ дізнався про п'єсу Чапека і проблематизує питання приреченості на життя. Аналізуючи фабулу п'єси, Баджині слушно міркує про те, що «смерть потрібна нам для

²⁶ Еріксен, Томас Гіллард. *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 2004.

²⁷ *Рогожа, Марія*. «Засіб Макропулоса» і роздуми про довголіття і сенс людського життя.

²⁸ Williams, Bernard. *Problems of the Self. Philosophical Papers 1956–1972*. New York: Cambridge University Press, 1973. P. 82–100.

того, щоб надати нашому життю форму і зміст»²⁹. І тому, коли ми опиняємося перед можливістю подовжити життя, ми воліємо відтермінувати свої плани і задуми, допоки маємо час. Баджині зазначає: «Взяти, наприклад, феномен середньої молоді. Декілька поколінь тому переважна більшість людей одружувалися і заводили дітей, коли їм було за двадцять років чи ще раніше. Сьогодні, маючи більше грошей і надію на триваліше життя, а також можливість завести дітей у більш пізньому віці, все більше і більше людей насолоджуються свого роду продовженою юністю, тоді, коли їм вже перевалює за тридцять. Порівняно з попереднім поколінням в міру забезпечення середня молодь щосили мандрує світом і отримує більше вражень від життя»³⁰. Людина обмежена часом життя, навіть якщо воно подовжене в сучасному світі. Вона прагне виконати заплановане нею і/ чи задане суспільними зразками і очікуваннями, розраховуючи на час середньої тривалості життя. Вона має інтерес і будує плани. Але коли попереду вічність (а як показала героїня Чапека, триста років – це майже вічність), то втрачає сенс поняття повноцінного використання часу. Сенс не в кількості років для життя, а в їх наповненості змістами і бажанні повноцінно їх використовувати. «Коли в нас не буде підстав брати від життя все, то чи не перетвориться існування в нищий і беззмістовний тягар»³¹.

Таким чином, сенсожиттєва проблематика виникає на пізніх етапах розвитку моральнісної культури. Її формування зумовлене процесами розчаклування світу і секуляризації. На сучасному етапі культуротворення можна виокремити наступні підходи до сенсу життя: біосоціальний, буденно-натуралістичний, релігійний (супранатуралістичний), антропологічний. Сенсожиттєва проблематика тісно пов'язана з проблемою смерті. Притаманний сьогодні страх смерті, з одного боку, змушує людину усувати смерть на маргінеси соціокультурного буття. З іншого боку, смерть масштабує життя. Перед обличчям смерті як такої людина наповнює змістом життя. Безсмертя (чи подовжене на кілька століть життя) позбавляє життя барв, жаги, збайдужує людину. Такий поворот у темі сенсу життя знаходить образне втілення у художній літературі і популярних філософських збірках.

²⁹ Baggini, Julian. *The Pig that Wants to Be Eaten. And Ninety-Nine other thought experiments*. London: Granta Books, 2006. P. 59.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibid. P. 60.

Bibliografia:

1. Арістотель. *Нікомахова етика* / Переклад Віктора Ставнюка. Київ: Аквілон-Плюс, 2002.
2. Адо, П'єр. *Філософія як спосіб життя* / Переклад Оксани Йосипенко. Київ: Новий Акрополь, 2020.
3. Рогожа, Марія. Філософ у просторі і часі культури (хронотоп життєвчення). Частина I. *Українські культурологічні студії*. 2017. №1(1).
4. Кант, Іммануїл. Відповідь на запитання: що таке Просвітництво? / Переклад Олега Фешовця. *Мислителі німецького романтизму*. Упорядкування Леоніда Рудницького і Олега Фешовця. Івано-Франківськ: Видавництво Лілея – НВ, 2003.
5. Heidegger, Martin. *The Age of the World Picture. The Question Concerning Technology and Other Essays* / Translated and with an Introduction by William Lovitt. New York and London: Garland Publishing, inc., 1977.
6. Фромм, Еріх. *Втеча від свободи* / Переклад Максима Яковлева. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019.
7. Kant, Immanuel. *Groundwork for the Metaphysics of Morals* / Edited and translated by Allen W. Wood. New Haven and London Yale University Press, 2002.
8. Ніцше, Фрідріх. *Афоризми* / Упорядник Олена Альхабаши. Харків: Аргумент Принт, 2012.
9. Рогожа, Марія. «Засіб Макропулоса» і розмисли про довголіття і сенс людського життя. Δόξα/ Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Вип. 1 (35). Філософія та література – 1. Одеса: Акваторія, 2021.
10. Metchnikoff, Ilie. *The Prolongation of Life: Optimistic Studies* / Translation edited by Peter Chalmers Mitchell. Springer Publishing Company, 2004.
11. Nagel, Thomas. *What Does It All Mean? A Very Short Introduction to Philosophy*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1987.
12. Воннегут, Курт. *Сирени Тумана* / Переклад Юрія Великороди. Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека, 2023.
13. Ratzinger, Joseph, Cardinal. *Introduction to Christianity* / Translated by J. R. Foster. San Francisco: Ignatius Press, 2004.
14. Франкл, Віктор. *Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі* / Переклад Олени Замойської. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016.
15. Ніцше, Фрідріх. *Так казав Заратустра. Жадання влади* / Переклад Анатолія Онишка, Петра Тарашука. Київ: Основи, Дніпро, 1993.
16. Мулярчук, Євген. *На межі буття: Філософія кінечності людського буття та етика*. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ, 2012.
17. Ariès, Philippe. *Western Attitudes toward Death: From the Middle Ages to the Present* / Translated by Patricia M. Ranum. London: Marion Boyars, 1974.

18. Еріксен, Томас Гіллард. *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*/ Переклад Віктора Дмитрука. Львів: Кальварія, 2004.

19. Williams, Bernard. *Problems of the Self. Philosophical Papers 1956–1972*. New York: Cambridge University Press, 1973.

20. Baggini, Julian. *The Pig that Wants to Be Eaten. And Ninety-Nine other thought experiments*. London: Granta Books, 2006.

21. Kierkegaard, Søren. *Fear and Trembling and The Sickness unto Death*/ Translated by Walter Lowrie. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013.